

УДК [37.015.31:172.15]-029:9(477)

Н.Р. Опушко
м. Вінниця, Україна

ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Звертаючись до сторінок нашої історії, ми можемо виявити певну закономірність, а саме, побудова власної державності проходила з надзвичайно важкими зусиллями. Навіть у XXI столітті, столітті миру, який гарантований багатьма міжнародними угодами та організаціями, становлення української державності, побудова громадянського суспільства, інтеграція України у світове та європейське співтовариство супроводжується великими потрясіннями.

Проте, незважаючи на усілякі перепони, політика держави в сфері виховання молодого покоління передбачає орієнтацію на людину, її духовну культуру. Формування у підростаючого покоління почуття національної гідності, патріотизму та національної самоідентифікації — головне завдання держави. Саме через призму вивчення історичного минулого та аналізі його результатів можливо вдало реалізовувати вказані завдання. Спираючись на Концепцію виховання дітей та молоді у національній системі освіти (1996 р.), в якій зазначається, що «інтегруючою основою національної системи виховання є спільність історико-географічного походження, мови, культури і традицій, усвідомлення своєї приналежності до українського суспільства. Кожен з цих чинників визначає єдність поколінь сучасних, минулих і майбутніх, сприяє формуванню громадянина-патріота. Науково обґрунтоване, належним чином організоване виховання відображає духовний поступ народу, процес збереження й збагачення його культури». Виховання підростаючих поколінь відповідає потребам етнокультурного відродження та розвитку як українського народу, так і представників інших етносів, що проживають в Україні, передбачає надання їм широких можливостей для пізнання своєї історії, традицій, звичаїв, мови, культури, формування почуття національної гідності. За своїми формами й методами воно спирається на народні традиції, кращі надбання національної та світової педагогіки [13].

Реалізація усіх цих завдань, на нашу думку можлива також і завдяки вивченню історичного досвіду, зокрема, в галузі освіти, на матеріалах краєзнавчих досліджень. Адже спадщина минулого — це багате джерело інформації, для виховання національної та патріотичної свідомості у підростаючого покоління.

Аналіз досліджень з окресленої проблематики. Для більшості історико-педагогічних досліджень вагому роль відіграють архівні матеріали, першоджерела, свідчення сучасників. Не винятком є і наша наукова розвідка, яка ґрунтується на фонди архівних матеріалів регіону.

Метою нашої статті є дослідження та аналіз навчально-методичного забезпечення

навчальних закладів Поділля в першій половині XIX ст., та формування на їх основі в учнів цих навчальних закладів почуття національної самоідентифікації.

Виклад основного матеріалу. У першій половині XIX ст., для навчальних закладів Подільської губернії були визначені навчально-методична та допоміжна періодична література, яка повинна була в повній мірі забезпечувати навчально-виховний процес. Для приходських училищ були затверджені Міністерством народної освіти книги, таблиці, карта Російської імперії та інші навчальні посібники. Кожним навчальним закладом, урахувавши його фінансові можливості, комплектувалась власна бібліотека, яка мала складатись з повчальних та інших корисних книг, які б відповідали інтересам усіх верств населення [6].

У першому гімназійному класі відповідно до змісту навчальних програм викладання велось за допомогою таких книг як: Коротка Священна Історія церкви, Старий та Новий заповіт, Скорочена Російська Граматика Востокова; Основи латинської мови за словником Белюстіна; Букварі німецької та французької мов (купувались за власний кошт у книгорозповсюджувачів); Керівництво до арифметики Ф.Буссе ч.1.; Загальна географія Зябловського [5, арк.12]. В учнівському користуванні були зошити: для вправ з російської та латинської граматики (по одному для кожної), з арифметики — 1 шт., для чистописання та малювання по 2 шт., загальний зошит для зауважень та вправ з усіх предметів під час уроків — 1 шт., а також обов'язково аркуш для промокання чорнила.

У другому класі методична база частково відповідала першому, лише додалися Німецька граматика та Хрестоматія Гаке, Французька граматика Ломонда з Синтаксисом та Хрестоматією Летельє (купувалась за власний кошт) [5, арк. 13]. До набору зошитів додалися: зошит для вправ з німецької та французької мов — один для двох мов. Зошити для вправ та переписування уроків, які повинні були бути в «четвірку», тобто в чотири лінії; для вокабулів (словників) у «восьмушку», а для чистописання та малювання просто чистий аркуш [5, арк. 12].

Латинська мова викладалась у формі практичних завдань за книгами Команського; вдосконалювали навички читання по Хрестоматії цього ж автора, перекладали Євтропію (Eutropius) [5, арк.14]. Перекладали тексти з російської мови на латинь за рекомендаціями Белюстіна. З німецької мови повторювали етимологію з письмовими та усними вправами на відмінки та відмінювання, особливо неправильних дієслів, усно перекладали з німецької на російську мову та навпаки, керуючись при цьому виданням «Leseü bungencues den Büchern der heiligen Schrift desaltenen dneuen Testaments» (St.Petersburg, 1826), приблизний переклад — «Читання Святого письма, Старого та Нового завітів» [5, арк. 14].

Програма третього класу поповнилась такими посібниками, як: Розширений Катехізіс, Розширена російська граматика Востокова, латинська граматика Бредера, Практичне керівництво до перекладів з російської мови на латинську Белюстіна в 2-х частинах, німецька граматика Гаке, коротка французька граматика Ломонда. Геометрію та алгебру вивчали за працями Погорільського, а також користувались підручниками з Загальної географії та Загальної історії (ч.1), автор яких, на жаль не відомий. Додались також два зошити для вправ з алгебри та геометрії, а також зошит з історії. Для перекладів з мов, які вивчаються на російську по одному зошиту та додатково вокабули (словники) [5, арк. 15].

У четвертому класі гімназії, на заняттях латинської мови читали Корнелія Непота (CorneliusNepos), Юлія Цезаря (JuliusCaesar) та Федре (Phaedrus), проводовжували перекладати тексти, користуючись працями Блюстіна [5, арк. 14]. До методичного списку додалися Російська Хрестоматія Пелінського, частина 1 та його ж слов'янська граматика. При викладанні точних наук користувались геометрією та алгеброю Белавеня, Географія Російської імперії та курс загальної історії [5, арк. 15].

У п'ятому класі латинь вивчали за оригінальними працями Цицерона (Sallustius), Енеїду Вергілія (Virgiliі Aeneis). З підручників новим була лише Логіка Кізеветіпера (назва виписана з архівного джерела поганой якості, тому можливі огріхи в написанні), а до прописів додалися зошити для вивчення церковної історії та творів з російської мови, логіки та риторики і математичної географії [5, арк. 16]. На жаль в архівних фондах не збереглося свідчень про зміст

навчальної програми в шостому класі гімназії, проте що стосується сьомого, то на уроках латини продовжували читати таких авторів як: Ціцерон «Молитви» (Ciceroni orationes Selectae), Оди Горація з поясненнями ліричного стилю, вивчення на пам'ять та декламація кращих од з письмовим їх перекладом. Сьомий клас був завершальним, тому нової літератури, судячи з аналізу архівних документів, ми не виявили [5, арк. 17].

Як бачимо з викладеної вище інформації, навчальна програма гімназій була звичайною, класичною для навчальних закладів такого типу, проте проводячи наше дослідження ми не виявили жодної книги, українською мовою чи для вивчення української мови (як і не виявили такого предмету як українська мова чи література).

Регламентовано було також перелік книг, які повинні були слугувати методичними рекомендаціями для учителів 1 і 2 класів. Існував перелік посібників, які були спільними для повітових та приходських училищ, а саме:

I. Для повітових училищ:

- російська граматики;
- арифметика в двох частинах;
- грецька скорочена граматики російською мовою;
- Священна історія;
- опис усіх частин світу (для уроків географії);
- розгорнутий Катехезис;
- латинська граматики.

II. Для приходських училищ:

- Буквар церковний та світський зі скороченим Катехезисом;
- Прописи російські;
- Коротка російська граматики;
- Арифметика 1 частина;
- Часослов;
- Псалтир [7, арк. 12].

У навчальному процесі Барської василіанської школи використовувалась як церковна, так і світська література, видана в Київській, Почаївській, Учнівській та інших друкарнях. Так, барські василіани отримали від Едукаційної комісії, окрім будівлі школи, яка залишилась після єзуїтів, також і гарну бібліотеку, в якій нараховувалось 987 книг. Там були книги Священного письма з коментарями, богословські, проповідницькі, а також світська література (математика, граматики, географія) [12, с. 239].

У Подільській гімназії учні мали змогу наочно вивчати природничі науки, адже при навчальному закладі була колекція мінералів, таких як: хризоберил, цирконат (цирконій), гранат звичайний, сапфір червоний, ставроліт, топаз, аметист звичайний та волокнистий, гірський кришталь, звичайний кварц, халцедон, базальт, мрамур, магнітне залізо, олово та ін. [10, арк. 20]. Крім того гімназія у своєму розпорядженні мала колекцію таких речей, як: слонова кістка, нога морського рака, хвіст бобра, ніс морської риби, кедрова шишка, клик дикого кабана, панцир черепахи, роги лося та дикої кози [10, арк. 24].

Музику вивчали за посібниками П. Чайковського «Керівництво гармонії», Енгеля «Короткий музичний словник» та Рубеца «Коротка музична граматики», «Збірник задач для практичного вивчення гармонії» [8, арк. 27].

Не залишались осторонь і безпосередньо викладачі гімназій, вони активно займались науковою роботою і видавали свої методичні та наукові праці, так, наприклад, у Вінницькій гімназії молодший учитель Ступачевський написав «Нарис давньої політичної історії», старший учитель Маховський — «Коротке порівняння давніх легенд про створення світу за розповідями Моїсея»; у Кам'янець-Подільській гімназії старший учитель Морачевський, який згодом виконував обов'язки інспектора гімназій, став автором «Історії російської словесності», а вчитель Чайковський написав «Математичну географію, для учнів 5 класу гімназії» і опублікував метеорологічні спостереження, а також видав «Опис північного саява, що було в

м. Кам'янці 5 листопада 1848 р.», у тій же гімназії старший учитель Зенкевич написав «Короткий історичний огляд навчальних закладів Подільської губернії». У Немирівській гімназії старший учитель Єрофєєв переклав російською мовою твір «Загальна історія народів та держав Середньовіччя», який в оригіналі має назву «Allgemeine Geschichte der Völker und staaten des mittel-alters», згодом вийшла у світ «Основи арифметики» вчителя Волковського, який також займався перекладом «Основ алгебри» Гречини [2].

Як бачимо, і серед наукової діяльності викладачів гімназій спостерігається загальнонауковий характер їхніх праць, які не сприяють формуванню в учнів поняття національної приналежності. У навчальних закладах вівся суворий контроль за використанням книг. Вводились правила ведення шнурових книг (для директора училищ Подільської губернії) [4, арк. 29].

У бібліотеках навчальних закладів Подільської губернії була наявна і періодична література, список якої суворо регламентувався урядом, перелік газет та журналів був узгоджений з Міністерством народної освіти. Серед газет були:

- «С.-Петербурзькі Відомості» російською та німецькою мовою;
- «Сенатські відомості» російською та німецькою мовою;
- «Сенатські оголошення»;
- «Московські відомості» на білому та на сірому папері.

Серед журналів:

- «Син Вітчизни»;
- «Вісник Просвіти та Благочиння»;
- «Історичний журнал»;
- «Журнал департаменту народної освіти»;
- «Вісник Європи»;
- «Сибірський Вісник»;
- «Вітчизняні Записки»;
- «Журнал народної освіти» [1, арк. 9].

У Журналі «Військові відомості» друкувались височайші укази що стосувались сухопутних військ та флоту, інформацію про нагороди, топографічні, статистичні та історичні описи, відкриття в науці, мистецтві та художній сфері [1, арк. 24].

Додатково передплачувались видання:

- «Господарська ботаніка»;
- «Журнал вишуканих мистецтв»;
- «Північна Арфа» (музичний журнал) [1, арк. 95].

Уряд був зацікавлений у забезпеченні навчальних закладів тією літературою, яка висвітлювала проурядову політику, серед таких методичних надбань у гімназіях були:

- Історія Російської держави від давніх часів. Твори: Кн. М. Щербатова в 7 томах.
- Критичні зауваження на історію кн. Щербатова. Твори генерал-майора Болтіна (1792 рік).
- Географічний словник Російської держави в 7 частинах. — Москва, 1801-1809.
- Критичні розповіді про давні російські монети видані імператорською Академією наук. — С.-Пб., 1807 р.
- Систематичний огляд літератури Росії за п'ятиріччя 1801-1806 рр.
- Детальна карта Російської імперії та найближчих володінь. Гравюри на 117 листах в футлярі.
- Технологічний журнал, що видавався імператорською Академією наук.
- А.Максимович. Загальний навчальний атлас, для використання в гімназіях Російської імперії [11, арк. 86].
- Теорію загальних прав (проф. Лодіє)
- Книгу християнина.
- Вірші християнина [9, арк. 118].

- Твори професора імператорського Віленського університету Ейхвальда [9, арк. 55].
- Твори «Засоби для вдосконалення бджільництва» [9, арк. 2].

Для повітових училищ замовлялись:

- Історія Російської держави від давніх часів. Твори: Кн. М. Щербатова в 7 томах.
- Критичні зауваження на історію кн. Щербатова. Твори генерал-майора Болтіна (1792 рік).

– Детальна карта Російської імперії та найближчих володінь. Твори та гравюри на 117 листах в футлярі [9, арк. 27].

- Технологічний журнал, що видавався імператорською Академією наук.

Аналізуючи річні звіти міністра освіти ми, можемо визначити кількісну забезпеченість гімназійних бібліотек навчальними матеріалами, дані дослідження можемо переглянути в таблиці 1. [3].

Таблиця 1

Стан гімназійних бібліотек Подільської губернії з 1839-1849

Гімназія	Роки/кількість томів										
	1839	1840	1841	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848	1849
Кам'янець-Подільська	2335	2550	2937	3053	3,253	3,464	3,534	3,666	3,768	3,807	3,997
Вінницька	5709	5768	5829	6191	6,372	6,378	6,726	6,857	-	-	-
Немирівська	904	1320	1486	1866	2,065	2,268	2,371	2,453	2,513	2,545	2,607

Висновки. Отже, з дослідженої та проаналізованої нами інформації можемо зробити наступні висновки:

- навчально-методичне забезпечення шкіл Подільської губернії було на належному рівні, частина навчальної літератури забезпечувалась державою, а деякі підручники купувались за власний кошт учнями, проте це було поодиноким явищем, судячи з архівних матеріалів;

- зміст указаної навчально-методичної літератури та періодичної забезпеченості гімназій та училищ не сприяв формуванню в молодого населення Подільської губернії початку ХІХ ст. відчуття патріотизму, приналежності до української нації. Не сприяли формуванню національної самоідентифікації і ті методичні праці, які видавались учителями гімназій Подільської губернії, вони мали загальнонауковий характер;

- політика імперського російського уряду проводилась на тотальне винищення у свідомості населення України загалом, та зокрема досліджуваної території Подільської губернії, відчуття національного та патріотично усвідомлення та становлення їх, як окремої самобутньої та незалежної нації, гальмувало розвиток української культури. Така ситуація була в першій половині ХІХ ст., за кілька десятків років до сумнозвісних антиукраїнських указів та циркулярів 60-х рр., ХІХ ст.

Література:

1. Акты об уплате денег за литературу // Государственный архив Винницкой области. — Ф.844. — оп.1. — спр.29. — арк. 9.
2. Годовые отчеты Министра народного просвещения // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1841. — т. 29. - ст.18; 1843. — т.37. — ст. 20; 1844. — т. 41. — ст.21; 1849. — т.61, — с.26.
3. Годовые отчеты Министра народного просвещения // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1843. — т.37; 1846. — т.50, — С.2; 1847. — т.56. — С.2.
4. Журнал входящих и исходящих писем (1810 г.) // Государственный архив Винницкой области. — Ф.844. — оп. 1. — спр. 11. — Арк.29.
5. Предписание и распоряжение попечителя Киевского ученого округа. Распределение учебных предметов в Камянец-Подольской гимназии / Государственный архив Хмельницкой области. — Ф.67. — оп.1. спр. 698. — арк. 12.
6. Правила для приходских училищ Киевской, Волынской и Подольской губернии (8.11.1845 г., на 3 года) // Журнал Министерства народного просвещения. — 1846. — т.49.
7. Предписание правления Санктпетербургской духовной академии по Киевскому округу о составлении учебных планов на 1817 год, о снабжении учениками... // Государственный архив Хмельницкой области. — Ф.64, оп.1. —

спр1. — арк. 12.

8. Переписка с Подольским губернатором, попечителем Киевскаого учебного округа о введении в училищах отдельных предметов // Державний архів Хмельницької області. — Ф.67. — оп.1. — спр.5. — акр.27.

9. Переписка с дирекцией Подольских школ о введении 5 класса в 4-х классные училища (1828 г.) // Державний архів Вінницької області. — Ф.84. — оп 1. — спр. 134. — арк. 118.

10. Список минералов для Подольской гимназии // Державний архів Вінницької області. — Ф.844. — оп.1. — спр.175. — акр.20.

11. Описание книг библиотеки гимназии (1819 г.) // Державний архів Вінницької області. — Ф.844. — оп.1. — спр. 52. — арк. 86.

12. Хіхляч Б.М. Василіанські школи на Поділлі : становлення, діяльність ліквідація (XVIII — перша третина XIX ст.) / Б.М.Хіхляч // Освіта, наука і культура на Поділлі : Збірник наукових праць. — Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. — Т.10 : Матеріали шостого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі» — С. 239-248.

13. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти. — Електронний ресурс. — Режим доступу: http://olenivkadp.at.ua/load/konceptsiya_vikhovannja_ditej_ta_molodi/1-1-0-9.

Виховання підростаючого покоління має ґрунтуватись на етнокультурному відродженні та розвитку як українського народу, так і представників інших етносів, що проживають в Україні, передбачає надання їм широких можливостей для пізнання своєї історії, традицій, звичаїв, мови, культури, формування почуття національної гідності. За своїми формами й методами воно спирається на народні традиції, кращі надбання національної та світової педагогіки. Реалізація цих завдань, можлива шляхом вивчення історичного досвіду, зокрема, в галузі освіти, на матеріалах краєзнавчих досліджень. Адже спадщина минулого — це багате джерело інформації, для виховання національної та патріотичної свідомості у підростаючого покоління.

В даній статті проаналізовано історичний аспект важливості навчально-методичної літератури в навчальних закладах Поділля першої половини XIX ст., на формування у підростаючого покоління національної самоідентифікації; досліджено матеріальне забезпечення бібліотек та наочне наповнення навчального процесу в школах регіону.

Ключові слова: самоідентифікація, словник, граматики, хрестоматія, Востоков, Гаке, гімназія.

Воспитание подрастающего поколения должно основываться на этнокультурном возрождении и развитии как украинского народа, так и представителей других этносов, проживающих в Украине, предусматривает предоставление им широких возможностей для познания истории, традиций, обычаев, языка, культуры, формирование чувств национального достоинства. По своим формам и методам оно опирается на народные традиции, лучшие образцы национальной и мировой педагогики. Реализация этих задач возможна путем изучения исторического опыта, в частности, в области образования, на материалах краеведческих исследований. Ведь наследие прошлого — это богатый источник информации, для воспитания национального и патриотического сознания у подрастающего поколения.

В данной статье проанализированы исторический аспект важности учебно-методической литературы в учебных заведениях Подолья первой половины XIX в., на формирование у подрастающего поколения национальной самоидентификации; исследовано материальное обеспечение библиотек и наглядное наполнение учебного процесса в школах региона.

Ключевые слова: самоидентификация, словарь, грамматика, хрестоматія, Востоков, Гаке, гимназия.

The education of the younger generation should be based on ethno-cultural revival and development of the Ukrainian people as well as members of other ethnic groups living in Ukraine, it provides opportunities for knowledge of their history, traditions, customs, language, culture and a sense of national pride. In terms of forms and methods it is based on folk tradition, the best achievements of national and world pedagogy. The implementation of these tasks is possible by studying the historical experience, particularly in the field of education materials on local history research. For legacy of the past - a rich source of information for the education of national and patriotic consciousness of the younger generation.

This article examines the historical aspect of the importance of educational materials in schools Podillya first half of the nineteenth century., The formation of the younger generation of self-identification; investigated material support visual content library and learning process in schools in the region.

Keywords: identification, vocabulary, grammar, reading, Vostokov, Hake, gymnasium.